

Miközben az ellenzék állapota 2010-től a hazai politikai közbeszéd permanens slágertémája, sokkal ritkábban esik szó az *ellenzéki* mibenlétéről, alakváltásairól a rendszerváltástól napjainkig terjedő időszakban. Még a rendkívül alapos és minden fontos kérdést vizsgáló *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után* című összefoglaló tanulmánykötetben (Körösényi szerk., 2015). sem találunk az ellenzékét és az ellenzékiiséget külön értelmező tanulmányt, miközben a kormányzati-hatalmi dimenzióról számos részletes elemzést olvashatunk.¹ A pártrendszerről szólva sokat tudunk annak koncentrációjáról (Tóth, 2001), a centrális pártrendszerről (Tóth-Török, 2014), vagy éppen a domináns párti kormányzati szisztéma megerősödéséről (Csizmadia, 2018), s viszonylag keveset az ellenzéki pólusról.

E hiányt pótolandó az alábbi tanulmányban az 1990-2018 közötti magyar ellenzékiiséget vizsgálom, az ellenzéki pártok szerveződés-módját, versenyképességük javítását célzó cselekvéseik tükrében. Óhatatlanul érintem majd a kormánypártokat is, de leginkább az ellenzékiiség természetével foglalkozó két kérdésre szeretnék válaszolni: 1. Mikor és milyen ellenzék-típusok kerülnek előtérbe; 2. Milyen okokból változik meg az ellenzékiiség karaktere s lesz a kormányellenzékiiségből rendszerellenzékiiség, majd pedig ellenállás? Három tételt bocsátanék előre:

1. A rendszerváltás nyomán létrejött politikai szerkezet *nyitott*, s ebből adódóan az ellenzékiiség alakváltásai a nyitott rendszer formálódásából következnek. Ugyanakkor a rendszerváltás utáni korszak második fele megmutatja, hogy a nyitott elit-cselekvés nyomán előbb-utóbb újra megjelennek a magyar történeti fejlődésből ismert kormány-ellenzék mintázatok (mint például a domináns párt – széttagolt ellenzék képlet).

2. Az ellenzékiiség változását az aktor-elmélet segítségével érthetjük meg a legjobban. A politikai aktorok főleg ellenzéki periódusaik alatta igyekeznek

¹ A kötetben külön tanulmány foglalkozik a politikai vezetőkkel, a politikai elittel, a kormány működésével és szervezeti rendjével, a pártokkal (ezen belül a domináns pártrendszer esetleges kiépülésével).

innovatív változásokon keresztül menni, s ezek segítségével – kormányra kerülve – befolyásolni a rendszerváltás folyamatát.

3. Az aktor-elméletet demokráciaelméleti és történeti magyarázatok egészítik ki, amelyek segítségével megrajzolható, hogy Magyarországon miért nem tudott stabilizálódni a kormányellenzékiesség, s miért történik elmozdulás a kormányellenzékiességen túlmutató más ellenzékiesség-típusok felé.

A tanulmány a következő menetet követi. Az első részben először röviden meghatározom, miért tartom szükségesnek a téma 30 éves időkeretben történő vizsgálatát. Utána definiálom az elmúlt 30 évben megjelenő ellenzékiesség-típusokat, majd röviden kitérek a nyitott rendszerváltás elméletre, illetve az aktor-elméletre, amelyek fontos szerepet játszanak a dolgozat további menetében. A második (terjedelmesebb) egységben a kormányellenzékiesség, a rendszerellenzékiesség és az ellenállás, mint három reprezentatív ellenzék-típus bemutatására kerül sor. A harmadik fejezetben (amely egyben a konklúzió is) visszatérek a kiindulópontra, és röviden megpróbálom megmagyarázni azt a logikát, amely oda vezette a magyar politikát, hogy abban aszimmetrikussá váltak a viszonyok, s pillanatnyilag egy monumentális kormánypárttal szemben sok kicsi és kormányképtelen ellenzéki párt áll.

Az ellenzékiesség, mint kutatási probléma: néhány alapfogalom és a szemléleti irány

Az ellenzékiesség vizsgálata nemzetközileg rendkívül régi kutatási téma, elegendő csak megemlíteni a Ludger Helms által szerkesztett és a kelet-közép-európai demokráciák ellenzékiességével is behatóan foglalkozó tanulmánykötetet (Helms ed., 2009). Folyóiratok és könyvek sokasága foglalkozik a témával, és tematikus folyóiratok is, mint például a *Government*

and Opposition. Ebben a tanulmányban nincs módomban kitérni arra a fontos kérdésre, hogyan látják a nyugat-európai politikatudósok az ellenzékiiséget Nyugat-Európában és hogyan Magyarországon. Mindössze annyit említek meg, hogy a nyugat-európai mainstream-felfogás sokáig az volt, hogy Magyarország az átmenettel eljutott arra a pontra, amikor lehetősége van a nyugat-európai fejlődéshez csatlakozni.²

A hazai ellenzékiiség témáját azért kell nagyobb időkeretben külön vizsgálnunk, mert tapasztalati úton is könnyen meggyőződünk róla: a mai ellenzékiiségnek nem sok köze van az 1989-90-es átmenet korszakának ellenzékiiségéhez. Bár az 1990 után ellenzék kormányellenzéknek nevezhető, a mai (jó esetben) rendszerellenzék, de mint sok jelből láthatjuk: ezen is túllép, és egyfajta politikai ellenállás irányába kíván elmozdulni. Mindezek okán a korai nyugati várakozásokat – az együttműködő elit-magatartásokról vagy épp a mérsékelt ellenzékiiségről – nem tekinthetjük igazoltaknak.

Ha a változások értelmezésére valamilyen elrugaszkodási pontot keresünk, akkor tehát a rendszerváltásig kell visszamennünk, és abból kell kiindulnunk, hogy a létrejövő magyar demokrácia nem egy konszolidált, hanem egy *induló* demokrácia. Ez látszólag evidens megállapítás, valójában azonban mégis magyarázatra szorul. Az egész elemzés jellegét is irányát befolyásolja ugyanis, hogy *milyennek* (nyitottnak vagy kevésbé nyitottnak) tekintjük az új demokráciát. Jordan Gans-Morse erőteljesen bírálja azokat a megközelítéseket (teleologikusnak nevezve őket), amelyek szerint a posztkommunista demokratizálási folyamat egy előre meghatározott pályán, egy előre kijelölt cél felé, mindig előre halad.³ Természetesen ez a cél a nyugati típusú demokrácia mind teljesebb megvalósítása. A teleologikus folyamat első lépése a demokrácia létrehozatala, a demokratikus intézményépítés konszolidációja a második, a magatartások konszolidációja harmadik fázis. Van azonban olyan megközelítés is, amely a fejlődési folyamatot nem

² Ezt a felfogást vallja az elitekről szóló kiváló könyvében Higley és Burton, 2006.

³ Lásd: Gans-Morse, 2004.

teleologikusnak, egyenesen előrehaladónak látja, hanem azt vallja, hogy nincs előre „megírva”, mi fog történni.

Egy „teleologikus” megközelítésben a kormányellenzékiesség az ellenzékiesség logikus, egyetlen lehetséges formája, hiszen ha a demokrácia folyamatos előrehaladás és konszolidálódás, akkor ennek kihatása van az ellenzéki szerepkör stabilizálódására is. Ám ha „nyitottnak” vagy „indulónak” tekintünk egy új demokráciát, szembe kell néznünk azzal, hogy az ellenzéki szerepkör sem úgy alakul, mint egy hosszú ideje létező demokráciában. Állásponton e tekintetben nagyon hasonló azokéhoz a szerzőkéhez, akik számos nyugat-európai ország fejlődésében is hangsúlyozzák a belső változás motívumait és a gyakori visszaeséseket.⁴ Mindezeket előrebocsátva lássuk röviden és fogalmi szinten a magyar rendszerváltás utáni időszakban elkülöníthető három ellenzékiesség-típust:

1. *Kormányellenzékiesség.* A demokratikus átmenet idején meghonosodó ellenzéki szerepfelfogást vagy inkább ideált nevezem e tanulmányban kormányellenzékiességnek. A kormányellenzékiesség a rendszerváltás során kifejlődő természetes pártpolitikai magatartás, mintegy a hatalmi struktúra kiegészítő oldala. Létezésének előfeltétele, hogy valamennyi releváns párt demokratikusnak tekintse önmagát s ellenfeleit is. Ha vannak is konfliktusok kormány és ellenzéke között, ez egy bizonyos határon nem megy túl, nem lépi át a demokrácián belüli verseny követelményeit. De fontos jellemzője a kormányellenzékiességnek, hogy az ellenzékben lévő pártok nem is tudnak/akarnak rendszerszintű alternatívát állítani a kormányhatalommal szemben, hiszen ők is a rendszer részei s érdekeltek annak fenntartásában. Látjuk majd, hogy formális értelemben 1990 és 2006 között Magyarországon megvalósul a kormányellenzékiesség, ugyanakkor ezt már az első ciklustól kezdve átszínezi az ebből kitekintő rendszerellenzékiesség.

2. *Rendszerellenzékiesség.* Előáll tehát olyan helyzet, amikor az ellenzékben lévők úgy érzik, köztük és a kormányon levők között a „normálisnál” nagyobbak

⁴ Lásd erről: Berman, 2007.

az ellentétek. Egy ilyen helyzetben alakul ki a *rendszerellenzéki* állapot. Ilyenkor az ellenzék nem elégszik meg apróbb változtatások hirdetésével, vagy a kormány politikájának „hagyományos” kritikájával, hanem radikális, olykor rendszerváltás-értékű lépések megtételére törekszik. A rendszerellenzéki azonban két értelmezése lehet. Az egyikben az ellenzék által kínált alternatíva nem jelent demokrácián *kívüliséget*, hanem a demokrácián belüli másik értelmezést. Például a Fidesz számára a többségi demokrácia már az 1990-es évek második felétől rendszeralternatíva lesz a konszenzuális demokráciával szemben. A másik értelmezésben rendszeralternatíva a demokrácia *visszaállítása* azzal a másfajta rendszerrel szemben, amely időközben létrejött. Ilyen értelemben nevezhető rendszerellenzéknek 2010, de még inkább 2014 után a Fidesz-kormányral szemben szinte a teljes ellenzék, amely nem ismeri el demokráciának a ma fennálló rendszert, hanem helyette a hibrid rendszer vagy az autokrácia kifejezést használja.⁵

3. *Politikai és társadalmi ellenállás.* Ez az ellenzéki-típus nem csak kritikája intenzitásában tér el az előző kettőtől, hanem abban is, hogy már csak részben pártpolitikai jellegű. Természetesen a „rég” ellenzéki pártok is válhatnak ellenállóvá, totális politikai harcot hirdethetve a kormányon lévőkkel szemben. De mellettük megjelenhetnek új, a pártpolitikán kívüli szereplők is. Ez utóbbiak még egy újdonsággal szolgálhatnak. Azzal, hogy nem csak a kormányon lévőköt bírálják, hanem a „rég” ellenzéket is. Ezek az új társadalmi mozgalmak és csoportok sokszor úgy ítélik meg: a hatalom túlkapásáért és a demokratikus rendszer lerontásáért nem csak a hatalmi tényezők (a Fidesz), hanem az ellenzéki pártok is felelősek, ezért teljes elitváltást szorgalmaznak. Sőt felvetik a *parlamenten kívüli* politizálás lehetőségét is. Egyértelmű, hogy ez az ellenálló attitűd (mind a régi pártpolitikai ellenzékben, mind az új társadalmi mozgalmakban) a 2018-as választás után erősödik fel. Természetesen az egy másik kérdés, hogy erre az ellenállásra – annak technikai kivitelezhetősége miatt – milyen mértékben és mennyire következetesen kerül sor. Ha közelebbről

⁵ A hibrid rendszer vagy más szóval a kompetitív autoritarianizmus a nyugati politikatudományban régóta jelen lévő fogalmak. A nyugati irodalom számos eleméről, illetve a magyar helyzetről nemrégiben Filippov Gábor politológus írt nagy visszhangot kiváltó tanulmányt: Filippov, 2018.

megnézzük a választások óta eltelt időszakot, máris megállapíthatjuk: a kezdeti ellenálló attitűd alábbhagyott, ugyanakkor az ellenállás-ideológiát életben tartja, hogy a fennálló keretek között a pártpolitikai és a civil ellenzék nemigen lát lehetőséget a cselekvésre.

Az egyes ellenzéki-típusok kialakulása és változása a releváns politikai aktorok szándékain és cselekvésein keresztül érthető meg. Az tehát, hogy éppen az ellenzéki *milyen* formája elfogadott, azon múlik, hogy az aktorok miben és mennyi időre tudnak megegyezni. 1989-90-ben volt egy rövid időre szóló megegyezés, miszerint a régi rendszert az akkor kiformalódó ellenzéki pártoknak közösen kell megváltoztatniuk. Arról azonban értelemszerűen nem lehetett megegyezni, hogy ez a „közös” fellépés nagykoalíciót eredményez-e vagy másfajta elrendeződést. 1990 tavaszán, már a választások után a győztes MDF és a legnagyobb ellenzéki párt, az SZDSZ elzárkózik a nagykoalíciótól, míg a kis ellenzéki pártnak számító Fidesz e megoldás híve. 1989-90-ben azt végképp nem lehetett látni, hogy négy évvel később az MSZP (ráadásul abszolút többséggel) visszatér a hatalomba, és ez milyen változásokat indít be az ellenzéki palettán. Ez utóbbi kapcsán azt látjuk majd, hogy az akkor még kis pártnak számító Fideszt ez a fejlemény kezdi eltávolítani az „egyszerű” kormányellenzéki szereptől és kezdi közelebb vinni az akkor még újnak számító rendszerellenzéki szerephez. Ugyancsak nem lehetett látni a rendszerváltás kezdőpillanatában, milyen lesz a váltógazdálkodás jellege, egyciklusú vagy többciklusú kormányok lesznek. Menet közben derül ki, hogy a pártoknak az egyciklusú kormányzás megfelelő, vagy legalábbis sokáig egyik párt sincs abban a helyzetben, hogy ezt a trendet megtörje. A fordulópont egyértelműen 2006, amikor az MSZP-SZDSZ koalíció újabb kormányzati terminust kezdhet meg. Ez alapvetően megváltoztatja a magyar politikai életet. Ugyanez áll a 2010-2018-as időszakra, illetve egészen pontosan 2018-ra-ra is, amikor háromciklusú kormányzás alakul ki, s az ellenzéki aktoroknak már eszébe sem jut, hogy itt szimpla kormányellenzékiiséggel eredményt lehetne elérni.

Az aktorok szerepe tehát döntő, részben azért, ahogyan reagálnak a bekövetkező eseményekre, részben pedig azért, ahogyan formálják azokat, és

maguk is hozzájárulnak a változásokhoz. Ugyanakkor elismerem: nem könnyű az aktor-cselekvések szabatos megragadása. Itt Karl Mannheim elméletének egy elemét emelném ki, azt, amikor a politika *racionalizált* szerkezete mellett beszél a politika *irracionális mozgásteréről* is (Mannheim, 1996:134). Kifejti, hogy sokan úgy vélik: a politika csak a racionalizált szerkezetekben (lényegében kész struktúrákban) zajlik, de nem: „a hatalmi jogköröket, az állami és az államközi életben irracionális küzdelmekben szerzik meg” (Uo.: 135). Mannheim felteszi a kérdést: „Van-e tudásunk e mozgástérről és a benne lehetséges cselekvésről?” (Uo.: 136), és a kérdést jogosnak kell tekintenünk. Ha a magam részéről nem is tartom szerencsésnek „irracionálisnak” nevezni a politikai küzdelmeket, abban biztos vagyok, hogy e küzdelmek lényege éppen *nem lezárt* jellegűben van. Így tehát Mannheim elmélete segíthet nekünk a nyitott jellegű magyar demokrácia jobb megértésében. Ha ugyanis a magyar demokrácia releváns aktorainak szándékait/cselekvéseit egy nyitott kimenetelű demokratizálási folyamat legfőbb kellékeinek tekintjük, akkor – reményeim szerint – választ kaphatunk a minket érdeklődő legfontosabb kérdésre: miért nem tudott rögzülni a rendszerváltáskor megálmodott kormányellenzéki mintázat s helyette miért vált túlnyomóvá a rendszerellenzékiesség, majd pedig az ellenállás? De most már áttérek az egyes korszakok és típusok bemutatására, s itt időrendben fogok haladni. A késő Kádár-korból indítok, ahol ráadásul már példát is találunk a rendszerellenzékiességre. Látszólag ennek csekély a jelentősége a későbbiekre, de valójában ez mégsem így van: az, hogy (2010 után) Magyarországon a rendszerellenzékiesség lett az uralkodó minta, erősen összefügg azzal, hogy a magyar politikai elitnek (és a társadalomnak) erről van a legszélesebb tapasztalata.

Rendszerellenzékiég, kormányellenzékiég, újra rendszerellenzékiég és ellenállás: az elmúlt 30 év rövid ellenzék-története

A demokratikus ellenzék ős- rendszerellenzékiége és a demokrácia korai vegyes ellenzékiége (1985-1994)

Demokratikus rendszerekben az ellenzékiég per defitionem kormányellenzékiég, de Magyarországon az 1980-es évek végén azért is egy nyitott kimenetelű demokratizálás zajlik le, mert a parlamentáris rendszerekre jellemző ellenzéki szerepet az előző rendszerben nem lehetett megtanulni. Az 1990 előtti Magyarországon nem léteztek az ellenzékiégnek *pártpolitikai* mintázatai. 1990 előtt utoljára 1947-ben beszélhetünk demokratikus értelemben vett többpártrendszeréről, amely ha fel is támadt egy rövid időre 1956 forradalmi napjaiban, alapvetően csak átmeneti epizódnak számított. 1990 előtt ugyan már (1988-tól) létrejöhetnek pártok és a parlamentbe bekerülhetnek független képviselők, de demokratikus pártpolitikai ellenzék nem létezik. Mindebből az következik, hogy a demokratikus politikai verseny szerepkészletét a szereplőknek 1990 után, menet közben, a politikai élet folyamataiban kellett megtanulniuk.

Mégis érdemes abból kiindulnunk, hogy a Kádár-rendszer második felében létezett az ellenzékiégnek egy nem pártpolitikai mintája, a demokratikus ellenzék mozgalma (lásd erről: Csizmadia, 1995, Csizmadia, 2015). Számunkra most csak az a kérdés, hogy az ellenzék örökségéből mi hasznosulhatott a rendszerváltás utáni időszakban, s ennek az egyetlen ellenzékiég-örökségnek

van-e, lehet-e köze a rendszerellenzékiességnek immár demokratikus keretek között történő későbbi megjelenéséhez, avagy két teljesen különböző jelenségről van szó.

A demokratikus ellenzék sajátos rendszerellenzéke a Kádár-rendszernek. Bár formálisan a rendszeren kívül állt, és nem csekély korlátozásoknak volt kitéve, mégis szert tudott tenni olyan erőforrásokra, amelyek biztosították számára mind a régi rendszerben, mind az újban való reprezentatív elhelyezkedést. Az egyik erőforrás a mozgalom az *ideológiai* hatalma. Az ellenzék konkrét ideológiai megalapozója is a rendszerváltásnak, hiszen Bibó István eszméinek felfedezésével, és ezek közül a „határolt forradalom” elmélet aktualizálásával kijelöli az 1990-es demokratikus átmenet irányát.⁶ Az ellenzék erre azért lehet képes, mert betölti azt az eszmei űrt, amelyet az átmenet időszakában tapasztalni: a néhai állampárt utódpartja nincs abban a helyzetben, hogy meghatározhassa a demokrácia eszmei irányát, más pártok pedig – sok okból – szintén felkészületlenek erre a szerepre. Az átmenet során eszme-adó erőforrásokkal szinte kizárólag a demokratikus ellenzék, majd a belőle megalakuló SZDSZ rendelkezik, és ez biztosítja számára, hogy az 1990-es választáson az SZDSZ második erő lesz az MDF mögött.

A demokratikus ellenzék másik figyelemre méltó erőforrása *informális* hatalma. Ez azt jelenti, hogy csekély formális-intézményes beágyazottsága ellenére az ellenzék, majd az SZDSZ képes elérni, hogy nem csak az eszmealkotásban, hanem a gyakorlati politikaformálásban is komoly tényezőnek tekinthessen. Csizmadia Ervin az ellenzéket a késő Kádár-rendszer öt releváns, Magyarország Európa-képét és az átmenet előkészítését formáló csoportja egyikeként határozza meg (lásd: Csizmadia, 2001). Mindezt azért fontos hangsúlyozni, mert a bevezetőben már említett 1994-es koalíciós kormány csakis ebből az előzményből érthető meg. Az MSZP-SZDSZ koalíció azért nem logikátlan, mert a/ az MSZP elődje és az ellenzék között a régi rendszerben kialakultak informális

⁶ Bibó István 1945-ben írja meg A magyar demokrácia válsága című tanulmányát, és a „határolt forradalom” elmélete abban van lefektetve. Ennek lényege, hogy nincs szükség „totális” forradalomra, azaz: az 1945-ös átmenetben vannak a régebbi rendszerből megőrzendő értékek is. Vö.: Bibó, 1986: 55-57.

kapcsolatok; b/ az ideológiaalkotásban nem túl erős MSZP-nek szüksége volt az SZDSZ-re, amely ebben viszont mindig jó volt.

Egy ilyen hagyományból (rendszerellenzéki és informális hatalom) érkezik tehát az SZDSZ, amely 1990 után feladja az államszocializmus idején képviselt rendszerellenzéki attitűdöt, és kormányellenzéki szerepre vált. Ennek a szerepnek fontos korai megnyilvánulása az MDF-SZDSZ paktum, amely „zöld utat” ad az MDF kormánynak, és rögzíti, hogy az SZDSZ kívülről nem teszi lehetetlenné, hogy az új jobboldali koalíció bizonyos válságintézkedéseket megtegyen 1990 tavaszán és nyarán.⁷ Fontos továbbá, hogy éppen a párt gazdag erőforrásai miatt az SZDSZ lesz az új rendszerben az intézményes demokrácia és a nyugatos mintakövetés legkövetkezetesebb híve. Ebben az is szerepet játszik, hogy az SZDSZ értelmisége nemcsak a magyar múlt nagy gondolkodóit fedezi fel az 1970-es-80-as években, de megismeri a nyugati demokráciák működését és intellektuális irodalmát is. Mindezek révén nagy versenyelőnyben van a többi párttal szemben, amelyeknek nincsenek ilyen gazdag tapasztalataik. Egyfelől tehát az SZDSZ a legerősebb ellenzéki párt és a demokratikus kormányellenzéki szerep letéteményese. Másfelől azonban hamar megmutatkozik, hogy a kormányellenzéki szerepnek nincsenek hagyományai, és az SZDSZ 1990 őszétől tanúsított magatartásában előjön a demokratikus ellenzéki múltban alkalmazott rendszerellenzéki attitűd. Ez konkrétan azt jelenti, hogy bár az SZDSZ az Antall-kormányt nem tekinti tisztán demokratikusnak, és vele szemben kezd egy ambivalens, a kormányellenzéki szerepen túlmutató szerepet tanúsítani.

Az új rendszer első négy évében mégsem beszélhetünk arról, hogy a rendszerellenzéki attitűd túlsúlyba kerülne. Ennek oka, hogy az első választáson egy nagyjából szimmetrikus pártrendszer jön létre. A jobboldal győztes koalíciója (MDF, Kiszgazdapárt, KDNP) nem éri el a 60 %-ot, s vele szemben egy viszonylag nagyszámú és ugyancsak három pártból (SZDSZ, Fidesz, MSZP) összetevődő ellenzék áll. A korai pártrendszernek ez az egyensúlyos helyzete a

⁷ A korszak másik, akkor még kicsi liberális pártja, a Fidesz ellene volt a paktumnak, s nagykoalíciót szeretett volna.

feleket a közöttük lévő viták mérséklésére és megegyezések keresésére, viszonylag békés kapcsolatok kialakítására ösztönzi. Fontos azt is megemlíteni, hogy az első koalíció – több évtizedes kihagyás után – jobboldali pártokból kerül ki. Ennek azért van jelentősége, mert a késő Kádár-korszak korábban már említett öt releváns elitcsoportja között nem találunk jobboldalit – a jobboldal szinte a semmiből, illetve az MDF Kádár-korszakbeli hagyományaira alapozva kerül a hatalomba.⁸ Másrészt a volt állampárt utódpartja mindössze 8,5%-ot ér el a választáson, tehát kispárti szerepbe szorul vissza. Az 1990-94 közötti történések fő aktora tehát az SZDSZ: ez a párt az, amely (informális eszközökkel, de) a legerősebb befolyással bír a folyamatokra, s amely a legélesebben tudja megfogalmazni kifogásait a fennálló hatalommal szemben. Ez a fentebb már említett ideológiai és informális erőforrások miatt van így.⁹

Az 1990-94-es időszakban SZDSZ politikusai és ideológusai szembesülnek a legerősebben azzal a kihívással, amelyet ebben a tanulmányban „nyitott kimenetelű rendszerváltásnak” nevezek. Kis János, az SZDSZ első elnöke majd fő ideológusa például több alkalommal is foglalkozik a rendszerváltás *lezárásának* kérdésével, ami fontos jelzés számunkra, hiszen azt mutatja: a téma nem csupán a Fidesz vezette jobboldalnak lesz kérdés a későbbiekben. Az első probléma Kis számára a rendszerváltás kezdete óta létező legitimitációs bizonytalanság. 1992-es karácsonyi cikkében Kis úgy véli: ezt az Antall-kormánynak ezt nem sikerült csökkentenie, s a feladat az 1994-ben megválasztott új kormányra hárul majd (Kis, 1992). A második témakör az elmaradt alkotmányozás. Az erről szóló írásnak már a címe is beszédes: „A rendszerváltást lezáró alkotmány” (Kis, 1994/a).¹⁰ Végül a harmadik: milyen legyen a következő ciklus új pártszerkezete, létrejön-e életképes váltópárt? A Beszélő 1994. augusztus 18-i számának adott interjújában (Kis, 1994/b) két

⁸ Ez a hagyomány a népi írók hagyománya. Amely azonban korán szembekerül az Antall-féle német típusú kereszténydemokráciával, vagy a nemzeti liberalizmussal. Az MDF gyűjtőpárt, de nem tudja egyben tartani magát: a Csurka-féle népi-radikális és a Debreczeni-féle nemzeti liberális szárny is kiválik belőle.

⁹ Gondoljunk arra, hogy a pártnak saját újságja van (a Beszélő), ezen kívül a szervezeti ügyekre szakosodó 4x4, és nagyon jók a párt kapcsolatai a napilapok vonalán (a Magyar Hírlap) és a médiában is.

¹⁰ Már kormányra kerülve írja Kis, hogy a baloldali-liberális koalíciónak (kétharmados felhatalmazottsága birtokában) alkotmányoznia kell.

lehetséges pártpolitikai forgatókönyvet vázol fel. Az első továbbra is egy háromosztatú politikai térrel számol, amelyben az SZDSZ középpárti (20 százalék körüli) támogatottságra számíthat. A második: a politikai tér a jövőben kétosztatúvá válik. De ez is kétféleképp történhet. Vagy úgy, hogy az MSZP váltópártjává az MDF és a KDNP válik; vagy úgy, hogy az SZDSZ lesz az MSZP váltópártja. „Ha azt kérdezi – válaszol egy kérdésre Kis -, hogy kétpólusú rendszer esetén mi az előnyösebb, az SZDSZ vagy a keresztény-nemzeti pártok kulcsszerepbe kerülése, akkor azt felelem: ma az SZDSZ az a párt, amely a magyar társadalom polgárosodását a leghatározottabban képviseli, ezért a mai helyzetet egyenesen meghosszabbítva azt tartanám kívánatosnak, hogy – kétpólusú rendszerben – mi legyünk a jobbközép váltópárt”.

Látható módon az SZDSZ jövőjét illetően optimista Kis: a pártnak szerepet szán mind az új alkotmány létrehozatalában, mind pedig az új pártrendszer megformálásában. Arra azonban nem tér ki, hogy az SZDSZ hogyan válhat majd le az MSZP-ről, és hogyan lehet belőle váltópárt a jövőben. Ugyancsak nem foglalkozik a Fidesz leendő váltópárti szerepével sem, ami az adott helyzetben talán érthető,¹¹ azonban a helyzet gyorsan változik, s a ciklus közepén már egyértelműen eldől, hogy – Kis egyik opciójával ellentétben – nem a KDNP-MDF kettősből kerülhet ki a jobboldali váltópárt, hanem a Fidesz lesz az. Az 1994-98 közötti korszak ellenzéki mozgásai közül vitán felül a Fideszé a legérdekesebb, ezért erre kell koncentrálnunk.

¹¹ 1994-ben a Fidesz a parlament legkisebb pártja.

Fidesz felemelkedése és rendszerellenzéki önmeghatározásának kezdetei (1994-1998)

Mint már jeleztem: a hazai ellenzékiesség alakulása szempontjából az első kulcsév 1994, amikor az 1990-ben nagy vereséget szenvedő MSZP visszatér a hatalomba. Bár tanulmányomnak nem tárgya a hatalmi dimenzió vizsgálata, de itt röviden ki kell térnem arra, hogy ez miért vált lehetségessé. A legpontosabb magyarázatot erre a váratlan fejleményre Csigó Péter adja: „az Antall-Boross-kormány bukása és az MSZP győzelme jórészt annak a ténynek köszönhető, hogy a politikai problematika kijelölésére tett kísérleteiben sokkal közelebb tudott kerülni a társadalom elvárásrendszeréhez, hitelesebben tudta megfogalmazni, rendszerbe foglalni, explicitté tenni a társadalom tagjaiban élő diffúz tapasztalat- és elvárástömeget” (Csigó, 1997: 29). Ugyanakkor Csigó rámutat arra is, hogy a párt problémáját *ugyanaz* jelenti, ami sikerének oka: a társadalmi elvárások kielégítése. Ugyanis az 1994-98-as ciklusban a kormánypártok rendkívül ellentmondásosan viszonyulnak az őket hatalomba segítő „elvárástömeghez”. Csigó részletesen bemutatja, hogyan módosul a társadalom-gazdaság reláció 1995-től, a Bokros-csomag bevezetésétől. Innen a társadalmi elvárások kielégítése háttérbe szorul, és „a társadalmi helyzet, mint a gazdaság állapotának derivátuma ábrázolódik” (Uo.: 33). Amíg tehát 1994-ben az MSZP „társadalom-centrikus” párt (és ezért nyeri meg a választást), addig egy évvel később a kormány feladata már nem az őt hivatalba segítő társadalom rész képviselője, hanem egyfajta magasabb szintű racionalitás, a makrogazdasági egyensúlyteremtés, a „valódi érdekek” felismerése” (Uo.: 34).

Mindez alapvető kiindulópont ahhoz, hogy jobban értsük, mire alapozódik a korszak domináns ellenzékiessége. Fontos kiemelni, hogy a Fidesz retorikájában megjelenő „kormányváltásnál több, rendszerváltásnál kevesebb” szlogen a Bokros-csomag körüli időben fogalmazódik meg. Mai optikából ez a szlogen

radikálisabbnak tűnik, mint bármelyik ellenzéki szlogen a korábbiakban, valójában azonban nem az, ha az MSZP-nek ahhoz a szándékához mérjük, hogy – a Bokros-csomaggal – ez a kormány szeretné befejezni a „valódi rendszerváltást” (Csigó, id. mű: 41). Kis János kapcsán láthattuk már, hogy a „rendszerváltás befejezése” 1992-től jelen van a liberálisok szótárában. Csak éppen az 1994-től a baloldali-liberális kormányon belül is vita volt, *hogyan* tudják befejezni a rendszerváltást. Kisnek a legitimitáció és az alkotmányozás volt fontos, az MSZP-nek – feladva a „társadalmi elvárások” kielégítését – a gazdasági megszorítás, a Bokros-csomag.

Ezzel a hangsúly-áthelyeződéssel azonban a kormányoldal „ki is jelöli” a vele szemben fellépő ellenzék mozgásterét. Ezért annak az ellenzéki erőnek, amely versenytárs akart lenni a 72%-os kormánnyal szemben, két témára kellett reagálnia. Először is arra, hogy mi legyen az MSZP által „szögre akasztott” társadalmi elvárásokkal. Csigó itt is pontosan fogalmaz: „az ellenzéki stratégia követői a válsághelyzetet a mindennapok gyakorlatának szintjén fogalmazzák meg” (Uo.: 43), ami annyit jelent: az ellenzék bejelentette igényét az MSZP által magára hagyott társadalmi érdekek képviseltére. Másodszor pedig az ellenzéknek meg kellett fogalmaznia, mi a viszonya a kormány által képviselt rendszerváltás-felfogásról. Ebben a kontextusban nyer értelmet az emelkedőben lévő Fidesz „kormányváltásnál több, rendszerváltásnál kevesebb” szlogenje. A Fidesz felemelkedésének és korai rendszerellenzéki szerepének döntő eleme, hogy erre a két alapvető kihívásra reagál. Lényeges az is, hogy az SZDSZ-nek – mivel kormánypárttá vált – nincs lehetősége további ellenzéki innovációra, és esetleges továbbfejlődésre a „jobboldali ellenzéki váltópártiság” felé. Így (és a MDF- KDNP-FKGP hármasság korlátozott megújuló-képessége miatt) a Fidesz lép arra az útra, amit Kis János az SZDSZ számára elképzelt. A Fidesz nagypárttá válási stratégiájának további fontos területei a következők:

1. *Szervezeti és társadalmi kapcsolatépítés.* 1994 előtt (és részben még az után is) a Fidesz gyenge társadalmi beágyazottsággal rendelkezik. A korábbi SZDSZ-es képviselő, majd Fidesz-közeli ideológus, Tellér Gyula a Fideszt (érdekes

kifejezéssel) a magyar politika „legabsztraktabb” pártjaként írja le (Tellér, 1996: 52-66). Ez alatt azt kell értenünk, hogy nem kötődik nagy társadalmi csoportokhoz. Ez annál is inkább kezelendő kérdés volt, mert – mint láttuk – a Fidesz egész új stratégiája arra épült, hogy az MSZP elfordult a társadalomtól, amikor áttért a makrogazdasági egyensúlyteremtésre. De a helyzet felismerése és a társadalmi beágyazottság hatékony növelése között még sok idő telik el. Bár 1998-ban a Fidesz választást nyer, de az, hogy ezt 2002-ben nem tudja megvédeni, jelzi: a magyar társadalom a 2000-es évek elején még mindig nem érzékeli ezt a váltást és még mindig bízik az MSZP társadalom-centrikus potenciáljában.

2. *A politikai szerkezet változtatására irányuló szándék.* A „több mint kormányváltás” program természetesen tartalmazott olyan elemeket is, amelyek a bal-liberális oldal demokrácia-felfogásával vitatkoztak. Ilyen például az 1990 óta honos *konszenzuális* demokrácia-felfogás és helyette egy másfajta, *többségi* elv propagálása. Ugyancsak fontos hangsúlyozni, hogy a Fidesz az intézmények szerepét illetően is alternatív koncepciót alakít ki a másik oldalhoz képest. 1996-ban kiadott *A polgári Magyarorszáért* című programjukban azt olvashatjuk, hogy az MSZP-SZDSZ kormány „olyan hatalommegosztási rendszer kialakítására törekszik, amelynek forrásai ...túlnyúlnak a demokrácia intézményrendszerén, s amelynek segítségével a demokrácia intézményrendszerében rejlő hatalomváltási lehetőségeket kiküszöbölve hatalmát...egyszer s mindenkorra berendezheti”.¹² Ez a megfogalmazás nem csak azért érdekes, merthogy védelmezni kívánja a demokratikus intézményeket a szerinte őket fenyegető veszélyekkel szemben, hanem azért is, mert a magyar politikában először 1994-ben vetődik fel, hogy egy kormány *hosszabb* időre kormányzati hatalmat kaphat. Természetesen a 2010-2018 közötti korszak felől nézve megállapíthatjuk: végül a Fidesz lett az a párt, amelytől ő 1996-ban féltette Magyarországot, de – a Fidesz szempontjából – érthető a félelem, hiszen ő az MSZP-t a régi rendszer *nem demokratikus* inkarnációjának tekintette. Ebből adódóan a veszélyt csak úgy

¹² Lásd: *A polgári Magyarorszáért*, 1996: 49.

látta elháríthatónak, ha egy hatékony ellenalternatívát állít ezzel a veszéllyel szemben.

Fontos azt is látnunk, hogy a Fidesz felépítésében azzal is számolnak, hogy mekkora a kormányoldal informális befolyása és „hálózati hatalma”. Ezt az informális hatalmat az 1996-os program ismét, mint a demokrácia intézményrendszerére veszélyes, sőt manipulatív hatalmat írja le, amellyel szemben egy átlátható demokratikus hatalmat kell szembeállítani.¹³ Mindezekből azt a fő következtetést kell elvonnunk, hogy a Fidesz rendszerellenzékesége a *konfliktusok* kiélezésére épül (Löffler, 2000: 216). A rendszerváltás utáni politikában természetesen rengeteg konfliktus volt, de egyetlen párt sem törekedett arra, hogy ezeket a konfliktusokat komplex módon, és szinte minden területen kiélezze. A Fidesz ezeket még az ideológia egy speciális síkján, a külpolitikában is kiélezte.

3. *Ideologikus innováció: az Európa-kép újraértelmezése.* A külpolitika tekintetében Magyarországon az 1980-as évek második fele óta konszenzus uralkodott. Ebben a vonatkozásban ismét utalok a késő Kádár-rendszer öt domináns elitcsoportjára, amelyek közösen dolgozták ki a Nyugathoz való viszony kereteit és a nyugatosság nyelvezetét. Ennek lényege a nyugati minta követése és *adaptálása*. Mivel azonban a 80-as években a magyar politikának nincs jobboldala, s mivel az 1990 utáni első jobboldali kormány nem eléggé impulzív ideológia-termelésben, ezért egészen a 90-es évek második feléig ennek a mintakövető Nyugat-képnek nincs kihívója. Amikor azonban a Fidesz – bár formálisan még liberális pártként, de valójában már a jobboldal részeként – elkezdte saját identitásának kialakítását, azonnal másképpen kezd beszélni Európáról, mint a baloldali és liberális elitek. E tekintetben már az 1994-es, *Úton Európába* program érdekes megfogalmazásokat és a megszokott értelmezésektől eltérő állásfoglalást tartalmaz. Tíz évvel a tervezett EU csatlakozás előtt ugyanis a program alkotói abban látják a sikeres integráció feltételét, hogy Magyarországnak „sikerül-e konfliktusmentes viszonyt kialakítani

¹³ Uo. 26.

a szomszédos államokkal, ugyanakkor a sikeres EU-integráció hozzájárul-e a közép-európai régió stabilizálódásához és a kisebbségek helyzetének megszilárdításához”.¹⁴ A program – például az EU fejlődésének bizonytalansága miatt – állást foglal egy sor nemzetközi kérdésben, amelyekben ezt megelőzően pártok nem foglaltak állást. Már itt felvetődik az ENSZ reformja, az EU döntéshozatali rendszerének megváltoztatása vagy az Európai Parlament hatáskörének bővítése.¹⁵ A programból kiderül, hogy a Fidesz a csatlakozásig terjedő tíz évben folyamatosan „szemlélni” kívánja az EU-t, s a maga eszközeivel szeretné rábíni a párt által szükségesnek vélt reformok meghozatalára, hogy ez által Magyarország csatlakozása a magyar érdekeknek megfelelő módon történjen meg.

Az 1996-os, *A polgári Magyarországért* című program annyiban jelent új tónust, hogy itt már nem csak arról van szó, milyen lenne a jó Európa-politika, hanem arról is: a Fidesz mit kifogásol a kormány politikájában. Mint írják: „Európát, az európai mintákat, az állítólagos elvárásokat a kormánypolitika szinte minden helyzetben aduként igyekszik kisajátítani. Érdekeinek megfelelően kiragad egy-egy intézményt, szabályozót, intézkedést, melyet egy-egy országban alkalmaztak, általános normának tüntetve fel azt”.¹⁶ Ezzel szemben „Magyarország nyugati integrációja maga sem öncél, hanem nemzeti érdekeink érvényesítése számára kínálkozó történelmileg páratlanul kedvezőnek tűnő új keret”.¹⁷ Tipikus „mintaformáló” megállapítás, hogy az EU nem tekinthető egy változatlan, statikus közegnek, hanem magának is változnia kell. A Fidesz szerint a maastrichti csúcsértekezlet óta válsággal küszködik, s amíg ezen nem tud úrrá lenni, a bővítés kérdését is csak vonakodva kezeli s a folyamatot csak kis mértékben kívánja előmozdítani.¹⁸ Már ebben a programban előjön, ami napjainkra a legfontosabb lesz: a brüsszeli nyomásnak nem szabad engedni, azaz nem a mindenáron való alkalmazkodás a cél,

¹⁴ Úton Európába program, Fidesz kiadása, 1995. 1. Ne felejtjük el, hogy ekkor már több éve létezik a Visegrádi négyeket (Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország) tömörítő együttműködés.

¹⁵ Uo.

¹⁶ A polgári Magyarországért program, 1996. 61.

¹⁷ Uo.: 110.

¹⁸ Uo.: 117.

hanem a különböző területeken jelentkező magyar érdekek megfogalmazása és képviselése.¹⁹ S végül: „Magyarország nem jár el helyesen, ha csatlakozását megelőzően túlzott lojalitástól vezetve szolgálai módon lemásolja az EU szabályzatát”.²⁰

A baloldal reflektáló ellenzékiége: a blairizmus (1998-2002)

Amikor a Fidesz 1998-ban kormányra kerül, a baloldali és a liberális ellenzék közül a nagyobb változáson a baloldal megy keresztül. Már 1994-ben is nagy volt a különbség a két kormánypárt támogatottsága között, de az SZDSZ 1998-as, 7,57%-os választási eredményével elbúcsúzhatott a Kis János által remélt váltópárti szereptől, de attól is, hogy képes lesz elválni az MSZP-ről. Az MSZP viszont nem ért el rossz eredményt, s ha nem is nyerte meg a választást, de megőrizte nagypárti státusát. Tóth Csaba 2001-ben születő tanulmányában megállapítja, hogy a pártrendszer koncentráliódik, ami azt is jelenti, hogy a sokpártiság elvben létező lehetőségén belül a verseny valójában két párt küzdelmét jelenti. Ez mindenképp új elem volt 1994-hez képest, amikor egy teljesen bizonytalan ellenzéki térfélen kellett eldönteni, ki fogja betölteni a domináns szerepet, és mely párt lehet az MSZP kihívója. 1998-ban az ellenzéki térfélen nincs olyan bizonytalanság, mint 1994-ben. A Fidesz egyetlen ellenzéki ellenfele az MSZP.

Érdemes megfigyelnünk, hogy noha már ekkor is élesek a két párt közötti konfliktusok, és mindkét párt a rendszerellenzékiég határán foglal helyet a másik kormányzásával szemben, ez nem jelenti azt, hogy ne tanulmányoznák

¹⁹ Uo.: 119.

²⁰ Uo.: 122. Ez a passzus a mezőgazdasági programrészen fogalmazódik meg, de érvényesnek tekinthetjük a program egészére.

a másik pozícióját és működését. A Fidesz felemelkedésében döntő, hogy referencia-pontnak tekintette az MSZP-t, s ha az MSZP politikája lényegét antidemokratikusnak is tekintette, képes volt viszonyulni hozzá és tanulni belőle. 1998 után az MSZP előtt ugyanez a feladat áll: a Fidesz sikerének tanulmányozása. Ugyanakkor az MSZP-nek kell figyelnie arra – amire a Fidesznek is 1994 után –, hogy a kormánypárt nehogya ciklusnál többet töltsön a hatalomban. Az ellenzéki kettős kihívása: megérteni a Fidesz sikerét és egyben elhárítani annak megismétlődését 2002-ben.

Az, hogy 1998-ban az MSZP nem kapott megbízást egy második ciklusra, jelezhetette, a választók megértették: a baloldalon belül eltolódás ment végbe a társadalom- és a gazdaság-centrikus felfogás között – az utóbbiak javára. Arról azonban ekkor még nem lehetett tudni, hogy a választók *elfogadják és elhiszik-e*, hogy a Fidesz felvállalja az MSZP által elhagyott társadalmi szemléletet. 1998-ban még nyitott kérdés, ki lesz a társadalom autentikus képviselője. Ekkor csak annyit lehet látni, hogy az MSZP lépéshátrányba került, így a Fidesz által felvetett (fentebb bemutatott) témákban neki is ki kell dolgoznia valamilyen álláspontot, hiszen a pragmatikus, az értékek tisztázásától tartózkodó ellenzéki nem biztos, hogy elegendő lesz.

A Fidesz érték-centrikus világképére reagálásképpen születik meg az az ellenzéki alternatíva, amit szokás *harmadikutas szociáldemokráciának* nevezni (Lásd: Mándi, 2000: 27-67). A harmadik út – szerte a világon és Európában is – a baloldal önmegújító kísérlete a jobboldallal – és a régi baloldallal – szemben. Tehát korántsem magyar termék. A brit és a magyar példa között először is van egy nagy különbség: a harmadik út koncepciója és Tony Blair *hosszú* ellenzéki veszteglés (1979-1995) jelenik meg az angol Munkáspárt után a párt élén, míg az MSZP megújítása a kormányból való kikerülés után *azonnal* előtérbe kerül. Ez fontos különbség: az angol politikában nem volt ritka a *hosszú* ellenzéki, ami alatt sokat lehetett kísérletezni, míg végül eljutottak a győzelemre vezető stratégiához. Az 1990 utáni Magyarországon a 90-es évek végén a hatalomba való gyors visszakerülés az ellenzék fő kérdése, azaz a *hosszú* kormányzati ciklus

megakadályozása. Az ellenzékben lévő pártok kivétel nélkül úgy érzik, hogy a kormányok négy éven *túli* kormányzása kifejezetten káros az országnak.

Ha az MSZP 1998-2002-es időszakát az aktor-szerep felől nézzük, akkor abból kell kiindulnunk, hogy 1998-tól olyan aktorok (mint például Gyurcsány Ferenc) kerülnek előtérbe, akik azon az állásponton vannak, hogy a Fidesz jóval nagyobb kihívás, mint 1993-94-ben az MDF volt. Akkor az MSZP a már korábban említett társadalmi elvárások pragmatikus felkarolásával kormányra kerülhetett, ehhez nem volt szükség a párt belső megújulására, ehhez elegendő volt a kormánypártok rossz teljesítménye. Ripp Zoltán az MSZP-ről szóló tanulmányában felveti azt a kérdést, hogy 1993-ban, a platformok szövetségeként működő pártban egyáltalán *reális* lehetőség volt-e az ideológiai tisztázás. Válasza az, hogy ez nem volt reális, mert szétzilálta volna a pártot (Ripp, 2003). Azok az aktorok azonban, akik a ciklus felénél, 2000 körül odaálltak Gyurcsány Ferenc mögé, úgy vélik: az MSZP-nek tisztáznia kell értékeit, ki kell alakítania valamilyen egységes eszmei arculatot, sőt meg kell oldania még egy régóta húzódó kérdést: a pártot valakinek *vezetnie* is kell.

Ehhez a sokirányú megújuláshoz keresett tehát magának külső modellt az MSZP. Ez lett a blairizmus, amely az 1990-es végén végén már egy *siker-modell*, hiszen 1997-ben, 18 évnyi ellenzékiesség után a Munkáspárt hatalomra kerül. Nagyon fontos, hogy olyan modell kellett, amelynek megvan a legitimitása. A blairizmus önmagában is fontos volt, de e mellett számos más nyugat-európai országban (Egyesült Államok, Németország) is harmadikutas pártok és vezetők kerültek kormányra. Az MSZP e modell átültetésével *mintakövető* platformját kiterjesztette saját működésére is, és ettől várta azokat az impulzusokat, amelyeket saját erőforrásokból – belső minták felhasználásától – nem remélhetett.

A nemzeti közép vagy polgári baloldal projektje ugyanakkor válasz is a jobboldalnak a baloldal szerint országot szétszakító politikájára. Említettem, hogy Fidesz nagypárttá válási folyamatában, az ellenzékiesség éveiben tudatos *konfliktus-felvállalás* történik. A nemzeti közép programja abból indul ki, hogy a

demokrácia Fidesz által kifejezett többségi elvével szemben lehetséges a visszatérés a konszenzuális demokráciához. A polgári baloldal fő ideológusaként megjelenő Gyurcsány Ferenc 1998-tól közölt írásaiban éppen ezért – a blairizmust követve itt is – nem támad frontálisan a jobboldalra, hanem elismeri a jobboldal bizonyos érdemeit, s megértőnek mutatkozik iránta. Gyurcsány pályafutásában később is előkerül annak elismerése, hogy a jobboldalt azért kell megértéssel szemlélnie a baloldalnak, mert a kádárizmus idején a jobboldali ideológiák nem kaphattak szerepet a közéletben, és ezért a jobboldalnak politikai előzmények nélkül kellett megszerveznie magát 1990 után.²¹

Az MSZP megújulása szempontjából tehát kulcselem az új ideológiai alapozás. Ebben nem csak Gyurcsány sajtóbeli munkássága játszik fontos szerepet, hanem az ideológiai referenciának tekintett Anthony Giddens-könyv (A harmadik út) magyarra történő lefordítása is. Mindezek együtt egy új perspektívát rajzoltak ki a baloldal elé: a baloldal a gyurcsányizmus felől nézve ideológiailag egységes, van társadalmi mondanivalója, és nem utolsósorban immár van vezetője is.

2002-ben a választók visszaigazolják ezt a stratégiát. Ebben persze Gyurcsány Ferencen kívül szerepet játszik az MSZP-n kívülről jövő Medgyessy Péter is. 2018-ból visszatekintve mindenképpen érdekesnek kell tekintenünk, hogy a baloldal versenyképességét már 2002-ben is csak úgy tudja fenntartani, ha nem a párt belső nomenklatúrájából, hanem kívülről választ miniszterelnök-jelöltet és főtanácsadót magának. Ezek a „külső” személyek sikerre viszik a kormányváltást, és az MSZP visszakerül a hatalomba, de a Medgyessy- és a Gyurcsány-kormányok időszakában továbbra is küzdeni fog megoldatlan alapkérdéseivel.

²¹ Gyurcsány Ferenc ezt több írásában is kifejti. Legutoljára 2007-ben, már az őszi beszéd után, a Számvetés című pamfletjében.

A jobboldali rendszerellenzéki új dimenziói és kiteljesedése (2002-2010)

Azt, hogy a Fidesz 1998 és 2002 között nem fejezte be az ellenzéki építkezést, bizonyítja, hogy elveszítette a 2002-es választást. 2002-ben a Fidesz ugyan már nem „absztrakt” párt (hogy ismét Tellér Gyula kifejezését idézzem), de még nem is elég „konkrét”. A választók az MSZP-Fidesz párharcban újra az MSZP-t hozzák ki győztesnek.

Erre az új helyzetre a Fidesz társadalmi beágyazottsága elmélyítésével reagál: 2003-ban létrehozza a Fidesz Magyar Polgári Szövetséget. Ennek *Alapító levele* a polgári értékek és a nemzet összefüggéseiről beszélve megállapítja: „csak szabad polgárok és erős közösségek alkotnak életképes nemzetet. A nemzet számunkra a közös múltból eredő megtartó erő és a jövőre vonatkozó közös terv is”.²² Ebben a programban – a nemzet mellett – a történelem, a vallás és a hagyományok is erős szerepet kapnak. De 2003-as programjában a Fidesz a külső környezethez való viszonyáról is nyilatkozik: „Mi arra kötünk szövetséget, hogy olyan helyet foglalunk el a most formálódó új világrendben, mely biztosítja a Kárpát-medencei magyarok számára a biztonságot és a szabadságot”.²³

Szinte valamennyi fogalom megjelenik ebben a programban, amely már 1996-ban is ismert volt, de amelyre ezekben az időszakokban senki nem figyelt oda komolyabban, s amelyek majd a 2010-es években nyerik el jelentőségüket. Az új elem tehát nem is az önmeghatározás, hanem inkább a *helyzet* újdonságában van. 2003-ban a „történelem” és a „hagyomány” kifejezés egészen mást jelent, mint akár öt-tíz évvel korábban. E tekintetben a Fidesz

²² A Fidesz-Magyar Polgári Szövetség Alapító levele. 2003.

²³ Uo.

mozgását befolyásolta, hogy az átmenet idején a „történelem vége” szlogen az uralkodó,²⁴ és valóban: bár a Fidesz már 1990 körül is mást gondol a fogalmakról, mint a többi párt, de ezeket akkor még nem tudja bevinni a köztudatba, és főleg nem kezeli őket konfliktusképző fogalmakként. A második MSZP-SZDSZ kormány idején viszont a Fidesz már támaszkodhat a megváltozott trendre, arra, hogy a történelemnek a politikában betöltött szerepéről való közfelfogás változik, s a történelem megítélése korántsem olyan negatív, mint korábban.

Érdemes felhívunk arra is a figyelmet, hogy a történelemhez való viszony kérdése korántsem csak Magyarországon idézi elő a politikai helyzet bizonyos változását. A korai demokratizálódások más példákat is szolgáltatnak. Az 1975-ös spanyol átmenet kutatói például sokat foglalkoztak ezzel a kérdéssel, és arra jutottak: ahhoz, hogy Spanyolország a 70-es évek közepén sikeres rendszerváltást hajthasson végre, szükség volt a történelmi látásmód „felfüggesztésére”. Pedro Ruiz Torres írja: „az 1970-es évek végének és az 1980-as évek elejének új politikai közege támogatta a felejtést, azért, hogy elősegítse a spanyolok közötti egyetértést és megbékélést” (Torres, 2006: 116). Carsten Humlebaek még tovább megy, amikor az autoritárius múlt „feltámadásáról” írott tanulmányában hosszan elemzi azt a folyamatot, amelynek során a múlttal való foglalkozás mégis a politikai agenda részévé válik. Erre körülbelül 20-25 évvel az eredeti átmenet után, valamikor a 90-es évek második felétől, a rendszerváltás után sokáig kormányzó baloldal ellenzékbe kerülése idején kerül sor. (Humlebaek, 2010: 414). Magyarországon nagyon hasonló dolog történt. A történelem – a rendszerváltás sikere érdekében – itt sem játszik szerepet, viszont a – a spanyol példához hasonlóan – később itt is fontossá válik. A különbség abban van, hogy míg Spanyolországban a történelmet a baloldal fedezte fel újra, nálunk a jobboldal.

²⁴ A történelem vége tézist (igaz kérdőjeles formában) Francis Fukuyama hozta be a köztudatba. Lásd: Fukuyama, 1989.

De a 2002-2006-os ciklusnak mégsem a történelemhez való viszony a meghatározó törésvonal-formáló ismérve. Hanem az, hogy 2004-ben megbukik Medgyessy Péter és a helyén Gyurcsány Ferenc lesz a miniszterelnök. Ilyen jellegű változás a hatalom csúcsán korábban csak egyszer volt, akkor is Antall József sajnálatos halála miatt. A sajátos körülmények között lezajló kormányváltás²⁵ pedig alapvetően új karaktert ad az ellenzéki politikának. A Fidesz ellenzéki szerepe semmit nem igazol vissza Gyurcsány Ferenc szellemi próbálkozásából és tanácsadói tevékenységéből. Sőt a polgári balközép programját a Fidesz kifejezetten károsnak tekintette. Az által, hogy Gyurcsány közjogilag magas pozícióba került, egy olyan konfliktuszóna keletkezett, amely még erősebbé tette a Mannheim-i „irracionális mozgástér” szerepét. Ettől kezdődően a Fidesz célkeresztjébe a *nem* megválasztott, csak a helyzetet kihasználó Gyurcsány került. A Fideszen belül kezdettől fogva meglévő Gyurcsány-ellenes ellenszenv nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy a miniszterelnök Gyurcsánynak a Fidesz nem tud és nem is akar csak kormányellenzéke lenni.

De a kormányellenzéki rendszerellenzéki dilemma végérvényesen nem is a 2002-2006-os, hanem a 2006-2010-es ciklusban, az MSZP sorozatban második választási győzelmével dőlt el. A 2006-os választáson ugyanis – a rendszerváltás utáni párttörténelemben először – egy párt egy második ciklust is megnyert. Az 1994 óta függőben lévő kérdés is eldőlni látszott, hogy az MSZP fejezi be a rendszerváltást, és ehhez rendelkezésére állt újabb négy éve. 2006 hatalmas újdonsága, hogy megszakad a rövid ciklusokra épülő váltógazdálkodás. A rövid váltógazdálkodási ciklusok fontos szerepet töltenek be az 1990 utáni politikában. A mindenkor ellenzéki pártok egyre hevesebb rendszerellenzéki attitűdjei ellenére ezek a négy éves ciklusok keretek közé szorítják a pártversenyt és valamilyen szabályszerűséget, kiszámíthatóságot visznek a rendszerbe. Ezt 2006-ig a választók is elfogadják, hiszen mindig kiszavazzák a hatalomból az addigi kormánypártokat és mindig felhatalmazzák az ellenzéket. Ugyanakkor a rövid váltógazdálkodási ciklusnak van egy gyenge

²⁵ Medgyessy maga is puccsot sejtetett eltávolítása mögött, amelyet ráadásul Gyurcsány irányított.

pontja: nem tudja optimalizálni a kormányok teljesítményét, mert ahhoz túl rövid az idő. A választók tehát egyre elégedetlenebbek a kormányzati teljesítményekkel, ugyanakkor úgy vélik: egy „meghosszabbított” baloldali kormánynak esélye lehet a teljesítmény-optimalizálásra.

Ez az új helyzet azonban nagy kihívást jelent a kormány-ellenzék viszony addigi mechanizmusára, az ellenzéki politikai aktorok szándékaira és cselekvéseire. Ettől kezdődően ugyanis az ellenzék szempontjából az válik fő kérdéssé, hogy ha két egymást követő választást megnyerhetett az MSZP, akkor esélye van, hogy egy *harmadikat* is megnyerjen. Ez pedig felveteti egy baloldali dominánspárt kialakulásának lehetőségét. A Fidesz 2006-2010 közötti rendszerellenzéki stratégiájának lényege, hogy ezt mindenképp megakadályozza.

Gyurcsány Ferencnek a választások után nem sokkal elmondott őszi beszéde viszont nyomban megfordítja a trendet, és 2006 őzétől egyértelmű: az MSZP 2010-ben nem tud majd újabb választást nyerni. Ettől kezdődően nem is az a kérdés, hogy *ki nyeri* a soron következő választást, hanem az, hogy *hogyan* nyeri meg. Itt nem az arányokra gondolok, hanem arra, hogy előre hozott avagy „normál” választás révén kerül-e hatalomra. Mindkét opciónak van realitása, de egyetlen releváns szereplő sem akar igazán előre hozott választást: a Fidesz számára előnyösebb folytatni építkezését és kivárni a 2010-es választást.

Fontos kiemelni, hogy a Fidesz azért is dönt a kiváró stratégia mellett, mert 2007-2008-ban jön létre a párt körül az új szellemi infrastruktúra és kapacitás, amely a későbbi kormányzás megalapozásában játszik szerepet. Anélkül, hogy itt ennek részleteibe belemehetnék, csak jelzem, hogy a 2002-es választási vereség után hosszabb időszak telik el, amíg a párt szellemi hátországában megalapozódik a „jó kormányzás” filozófiája és kialakulnak azok a nagypolitikai és szakpolitikai elképzelések, amelyek a kormányra lépés

érdekében szükségesek.²⁶ Az őszi beszéd utáni helyzetben tehát a Fidesz nem a gyors cselekvést, hanem a további építkezést választja. Ennek lényege, hogy (sokak várakozásával ellentétben) nem küzd az előrehozott választások kiírásáért, hanem egyfelől az őszi beszéddel előálló *morális* előnyt akarja kihasználni;²⁷ másrészt le is vonja a helyzetből adódó következtetéseket és – a 2008-as gazdasági válság után – Orbán Viktor már nem egy „megszokott” rendszerellenzéki alternatívát mutat, hanem utat is arra vonatkozólag, hogy hogyan képzei el a kormány-ellenzék viszony 2010 utáni szerkezetét. A Kötcsén megfogalmazott „centrális erőter” koncepcióban eltűnik az ellenzék, mint mérvadó tényező, és az ellenzék nélküli kormányzás, illetve a kormány saját maga ellenzéke állapot körvonalazódik.²⁸ Azt 2009-ben még nem tudhatta a Fidesz, hogy a koncepció sikerül-e vagy sem valóra váltania. Mindenesetre ebben a ciklusban dől el az a régóta húzód kérdés, hogy ki fejezi be a rendszerváltást. A rossz kormánypolitika és Gyurcsány Ferenc személyes lejáratódása együttesen vezet oda, hogy Fidesz továbblép: váltópárti szerepből „örök kormánypárttá” dolgozza fel magát.

Az ellenzéki váltópártiság helyreállítási kísérlete, a szétaprózódó ellenzéki pártok korszaka és a politikai-társadalmi ellenállás, mint „totális” ellenzékiesség (2010-2018)

²⁶ Ebben az építkező munkában fontos szerepet játszik például a ma is létező Nemzeti Érdek című folyóirat, amely 2007-ben indul. A mai jobboldal fenegyerekének számító G. Fodor Gábor például – Stumpf Istvánnal együtt – számos tanulmányt ír a folyóiratba az új kormányzás megalapozására.

²⁷ Lásd Orbán Viktor háromrészes cikksorozatát a Magyar Nemzetben. Májig vita tárgya, hogy a megírás idején Orbán ismerhette-e az őszi beszédet. ha végigolvassuk a három cikket, egyértelműnek látszik, hogy igen, de taktikai okokból nem fedte fel ezt.

²⁸ A centrális erőterről szóló beszéd a Nagyítás című újság 2010. február 17-ei számában jelent meg: Megőrizni a létezés magyar minőségét címmel.

2010-ben még nem egyértelmű ez az „örök” kormánypárti szerep, de az, hogy a Fidesz-KDNP szövetség 2014-ben és 2018-ban is megismétli a kétharmadot, világossá teszi: a magyar pártrendszerben teljes átrendeződés következett be. Ennek lényege – ellenzéki oldalról – nem az ellenzéki politika *tartalmának*, hanem az ellenzék *lehetőségeinek* radikális változása. Az eddig bemutatott ellenzéki periódusok nagy része a megújulás valamilyen végbevitt ideájáról szólt, amelyeket a kormányváltás hitelesített. Az ellenzéki pártok természetesen ezekben a periódusokban is számos rendszerellenzéki attitűddel bírtak, de egy szinten nem feszítették túl a rendszerellenzékiiséget, mert kormányra kerülésük „totális” rendszerellenzékiiség nélkül is biztosítottnak látszott. Ehhez megvolt a legfontosabb alapfeltétel: két, egymással nagyjából szimmetrikus váltópárt.

2010-től kezdődően alapvetően változik a helyzet. Míg a korábbi vezető baloldali pártnak, az MSZP-nek a saját oldalán (akár kormányon, akár ellenzékben) csak az SZDSZ a „kiegészítő” pártja, addig ettől az évtől kezdve az ellenzéki térfél jóval népesebb. A folyamat már 2006 után, a Jobbik és az LMP megalakulásával megindul és folytatódik az MSZP és a DK 2011-es szétválásával valamint más baloldali-liberális pártok megjelenésével. 2012. október 23-án például a 2009-10-es miniszterelnök, Bajnai Gordon tesz kísérletet az addigra rendkívül heterogénné váló ellenzéki mezőny integrálására, de ez sem neki akkor, sem másnak, máskor nem sikerül. Az Együtt Mozgalom felemelkedése, átmeneti sikere, majd későbbi bukása egyértelműen jelzi: a 2010 utáni periódus az ellenzékiiség nem megszokott trendjét produkálja majd, amikor az ellenzékben lévők mindent megtesznek, hogy erejüket a kormányon lévőkkel szembe fordítsák. Itt új elemként előtérbe kerül az ellenzékbe szoruló pártok egymással *folyatott* szakadatlan küzdelme. Ez a küzdelem hosszú éveken át olyan heves, ugyanakkor olyan improduktív, hogy az ellenzék retorikailag és program-szinten hiába hangoztatja nagyfokú rendszerellenzékiiségét, a társadalom nem fogadja el tőle autentikusnak ezt a szerepet és egy magával elfoglalt, magába temetkező tábornak tartja őket.

Holott abban eléggé következetes ez a sokágú ellenzék, hogy az Orbán-kormányt antidemokratikusnak és illiberálisnak tekinti. Az elmúlt években leggyakrabban elhangzó kritika az a Fidesszel és a kormánnyal szemben, hogy – különösen 2014 után – leépíti a jogállapotot és egy autokratikus vagy hibrid rendszert épít fel. Ezzel a diagnózissal a nemzetközi sajtó túlnyomó része is egyetért, és a magyar ellenzék általában nagyfokú támogatást kap külföldi politikusoktól is. Ugyanakkor érdemes felfigyelnünk arra is, hogy a nagyon sokágú rendszerellenzéki kör konkrét nemzetközi elfogadása és támogatása nem egyértelmű. Túlmenően azon, hogy diplomácia tabusértés lenne, ha külföldi országok nyíltan támogatnának magyar ellenzéki pártokat, arról is szó van, hogy a 2010-18-as időszak közepétől egyre inkább előtérbe kerül az a megfontolás, hogy az Orbán-kormányt hagyományos politikai eszközökkel, választások útján, nem lehet megbuktatni. Hanem a társadalmi és politikai ellenállás új formáinak megszervezésére van szükség. Ehhez pedig mozgósítani kell a civil társadalmat. Azt, hogy ez 2014 és 2018 között mennyire általános szándékká vált, mutatja a Kossuth téren és másutt megszervezett tüntetések és demonstrációk nagy száma, és a hozzájuk fűzött remények.

A tömegmozdulások jellemzője, hogy azokban a hagyományos pártok nem vagy csak alárendelt mellékszereplőként vesznek részt. Ez mutatja, hogy 2010 után nem csak az ellenzéki térfél szétaprózódása következett be, hanem az (ellenzéki) pártpolitika leértékelődése is. Fontos azonban ismét hivatkoznom a folyamatok nemzetközi aspektusaira is. A baloldal kapcsán korábban hangsúlyoztam a nyugat-európai baloldalon bekövetkező változásokat és a magyar baloldal ehhez történő adaptálódási kísérletét. Manapság két téren is megfigyelhető ez az adaptálódási szándék. Az egyik az elmúlt választásokon egyre kisebbé váló MSZP törekvése, hogy visszaállítsa a hagyományos baloldaliságot és végleg elforduljon Gyurcsány Ferenc harmadikutas politikájától. Az MSZP idei választási eredményéből azonban nem igazolódik vissza ennek a stratégiának a sikere, igaz, ennek oka az is, hogy ahogy

korábban a blairizmust, úgy most a „corbynizmust”²⁹ sem tudja egységesen képviselni a párt.

A másik annak a nemzetközi irányzatnak a terjedése és a magyar bal-liberális oldalon való megjelenése, amely a demokrácia és a parlamentarizmus természetét illetően kíván vitát nyitni. Elméleti szinten például Ivan Krastev ír arról, mennyire nem lehet csak a választásokra építeni egy demokráciát, és hogy egyre nagyobb ellenállás mutatkozik Nyugat-Európában is a hagyományos politikai pártok vezetésével működő „választási demokráciák” ellen (Krastev, 2014: 5-19). A vita valójában a liberális demokrácia két komponensének (liberalizmusnak és demokráciának) egymáshoz való viszonyáról szól. Nincs itt módomban rekonstruálni az egymásnak feszülő álláspontokat, annyi bizonyos, hogy a politikai cselekvés szintjén megjelenő ellentéteknek komoly elvi és filozófiai alapjai vannak. Most csupán annyit jegyzenek meg, hogy az elmúlt években megmutatózó, és 2018-ban felerősödő társadalmi és politikai ellenállás mélyén a demokrácia választásokra való leegyszerűsítésével kapcsolatos opponálás rejlik. Ebben a felfogásban a választási eredmény nem állít elő egy valódi többséget, illetve a többségi demokrácia amúgy is rossz formája a demokráciának. Ezért a megfelelő megoldás a demokrácia *liberális* pillérének, a civil társadalomnak és az állampolgári részvételnek a megerősítése. Ami persze további bonyodalmak forrása, hiszen a kormányon lévők sokszor a demokratikus többség elleni támadásnak nézik, és anarchista támadásnak bélyegzik a civil mozgalmak számos megnyilvánulását.

Ebben az új helyzetben a civil társadalom voltaképpen nem is ellenzékiesség, hanem *ellenállás*, amely nem is csak a kormányzatot érinti. Az ellenállás ugyanis az ellenzékkel (vagy annak egy részével) szemben is kiterjed, s nem csak a kormánypártok ellen irányul, hanem elsősorban a két „rég” baloldali párt, az MSZP és a DK ellen is. De még tovább is mehetünk, hiszen felmerül itt magának a *parlamentarizmus kialakult rendjének* megkérdőjelezése is. Természetesen

²⁹ Jeremy Corbyn, a brit Munkáspárt jelenlegi vezére nyomán.

annak a parlamenti munkának a vitatásáról van szó, amelyet immár nyolc éve a Fidesz dominál, s amelyben „nem lehet konstruktív munkát végezni”. Ezen a ponton találkoznak is régi és új ellenzéki pártok valamint ellenálló mozgalmárok. Ugyanakkor még kevés idő telt el a 2018-as választás óta, hogy megítélhetnénk, hova fut majd ki – s domináns magatartásformává válik-e – az egyébként nagy erővel meginduló „ellenállási mozgalom”.

Milyen tanulságokra juthatunk a magyar ellenzékiiség vizsgálatából?

A dolgozat elején – és menet közben számos alkalommal – jeleztem: a rendszerváltást *nyitott folyamatként* értelmezem, amelynek során különösen fontossá válik a politikai aktorok szándéka és cselekvése. Az egyes korszakok áttekintése azt bizonyítja számomra, hogy (ellenzékben különösen) a cselekvők nyitottan értelmezték szerepüket és a politikai szerkezetben létező erőviszonyokat egyáltalán nem lezárták tekintették. Persze azt is látom, hogy az 1990 utáni magyar politikai fejlődésben egy ideig van egy viszonylagos konszenzus is felek között, ami, úgy tűnik, nem tartozik a „nyitott” kérdések közé, s ez Magyarországnak a nyugati mintához való viszonya. A pártprogramok és a politikai szereplők megnyilvánulásai arról győznek meg, hogy a 80-as évek második felében kialakított nyugatos konszenzus egy ideig megkérdőjelezhetetlen, de csak egy ideig. Attól a ponttól fogva, hogy 1994-ben az MSZP újra, mint domináns szereplő jelenik meg, felbomlik a demokratikus *intézmények* megteremtését övező konszenzus, és helyét a demokrácia *szereplőinek interakciójában* jelentkező disszenzus veszi át. A rendszerellenzékiiség azért jelenik meg idejekorán, mert a rendszerváltást lezáró aktorként az MSZP jelenik meg, ami nyilvánvalóan elfogadhatatlan a

jobboldalra kerülő Fidesznek, amely egész ellenzékiességét arra alapozza, hogy az MSZP többé ne kerülhessen ilyen helyzetbe. De persze attól kezdődően, hogy az MSZP visszatér, semmi sem szükségszerű, és minden azon múlik, hogy az aktoroknak mely köre tudja jobban meggyőzni a közönséget saját alternatívája helyességéről. De ez a meggyőzés csak akkor sikerülhet, ha a versengő pártok előbb jól *elemzik* a helyzetet. Véleményem szerint a magyar politikában azért dőlt el (legalábbis egyelőre) a verseny a Fidesz javára, mert *mélyebben* volt képes ezt az elemzést elvégezni, mint ellenfelei. Ez két idősíki elemzését jelenti egyszerre: a jelenkorét és a történelemét.

Az egyik szint a *jelenkor* tudatos elemzése (beleértve az ellenfeleket is), a másik a *történelmi mintázatok* elemzése (beleértve az MSZP által képviselt történelmi mintázatokat is). Ami a jelenkort illeti: elemzéseinkből az a tanulság adódik, hogy a Fidesz 1994-től szorososan követi versenytársa mozgását, és annak kritikus pontjára koncentrálva a társadalmi beágyazottságot tekinti kulcsterületnek. E tekintetben az MSZP öröklött versenyelőnyvel rendelkezik nem csak az 1990-es évek közepén, de egészen a 2000-es évek végéig, ezért a Fidesz stratégiájának középponti eleme ennek a versenyelőnynek a kiküszöbölése. Itt óriási utat kellett bejárnia a pártnak, hiszen még 1996-ban sem rendelkezik megfelelő társadalmi kapcsolatokkal, sőt sokáig még később sem. Ugyanakkor érdemes kiemelnünk ennek a kapcsolatépítő innovációnak az értékét, ha a magyar pártrendszer összes többi pártjához mérjük. Ha így teszünk, azt látjuk, hogy *egyetlen* párt céljai között sem szerepel a nagypárttá válás, mint célkitűzés, s azért nem, mert a többi párt korlátot látott saját társadalmi beágyazódása javításában. A Fidesz viszont eltanulja az MSZP-től azt, amiben az MSZP öröklötteen jó, de ennél többet is elér: a helyére lép, s hosszútávon elveszi tőle a nagypárti szerepet.

Ugyancsak a jelenkor tanulási folyamatába tartozik, hogy a Fidesz a liberális SZDSZ-től az informális hálózatépítést és befolyásszerzést tanulja meg. A Fidesz felemelkedése ugyanolyan, mint az SZDSZ-é: a maga fénykorában az SZDSZ (és előd-szervezete: a demokratikus ellenzék) a magyar politika legbefolyásosabb pártja és mozgalma. Azzal, hogy a Fidesz ugyanazokon a területeken (sajtó,

kultúra stb.) előre tud jutni, és ha vitatható eszközökkel is, de hadállásokat tud kiépíteni, megtöri az SZDSZ hegemóniáját. A Fidesz azért lesz a magyar politika egyetlen nagy pártja, mert azt a két pártot, amely elvben erre alkalmas lett volna, módszeresen elemzés tárgyává tette, és túlmenően azon, hogy kormányzásukat folyamatosan bírálta, mindazt eltanulta tőlük, amiben azok eredményesek voltak.

A másik tényező, ami miatt a Fidesz szinte ledolgozhatatlannak tűnő versenyelőnybe került a többiekkel szemben, a *történelmi trendek* jó olvasása. Itt is fontos visszatérnünk az alapokhoz. 1990-ben a történelmi trendeket az SZDSZ olvassa legjobban. 1990-ben teljesen egyértelmű, hogy nyugatos típusú, mintakövető demokratizálás zajlik Magyarországon, s ez felértékeli azt a pártot, amely ezt – egybehangzóan a magyar választók igényeivel – a legerősebben képes kommunikálni. Az MSZP – mint bemutattam – ekkor esélytelen, a Fidesz pedig túlságosan pályája elején álló párt. Az MDF megnyeri ugyan a választást, de kormányzása nem hagy mélyebb nyomokat (vagy erősen negatívokat) a választókban. Az MSZP kormányzati visszatérése azonban (mint szintén bemutattam) mindent megváltoztat, így a történelemről való gondolkodás szerepét is. A Bokros-csomaggal nem csak azért kerül versenyhátrányba az MSZP, mert egy év alatt feladja a „társadalmi elvárások” kielégítését, hanem azért is, mert ezzel saját történelmi folytonosságát is kezdi megkérdőjelezni. A Fidesz viszont fokozatosan eljut annak megértéshez, hogy Magyarországon a Kádár-rendszer elé visszanyúló történelmi folytonosságnak mekkora a politikai szerepe. A korábban liberálisnak induló Fidesz lesz tehát az a párt, amely ezt a történelem-értést „átveszi” a baloldaltól, s ezzel együtt átveszi az országmenedzselő hagyományt is. A nagy menedzser-pártok a modern Magyarország történetében mindig megjelentek, mert mindig olyan volt a *külső közeg*, amikor felértékelődött a *belső stabilitást* biztosítani képes pártok szerepe. 1990 után, a demokratikus átmenet „felfüggeszti” ezt a stabilitásproblémát, mert a demokráciaépítés során, úgy látszik, s stabilitás kérdése nem merül fel, hiszen annyira egyértelmű, hogy a demokrácia *önmagában*, pusztán a létezésével stabilizál. Ám az időben előrehaladva egyre inkább az derül ki,

hogy a nyitott kimenetelű magyar rendszerváltásban ismét felmerül majd az a kérdés, hogy ki stabilizál. Láthattuk, milyen nehezen mondott le a magyar társadalom, hogy ez a *párt* ne az MSZP legyen. Még 2006-ban is úgy tűnt, hogy az MSZP lesz az. De az MSZP platformos jellege és Gyurcsány Ferenc személyében a vezető személyiség bukása erre végül is alkalmatlanná tette. A magyar történelem nagy stabilizátor-pártjai egyfelől nagyon sokszínűek voltak, másfelől azonban mindig nagy egyéniségekhez (Tisza Kálmán, Bethlen) kötődtek. Az MSZP végül azon bukott el, hogy sokszínűsége (platformjai) fölé tartósan nem tudott kiemelkedő vezetőt találni. A Fidesz azért is lett alkalmas erre a szerepre, mert a Fideszben nemcsak látták, hogy kellenek a vezető személyiségek, de ezt meg is tudták valósítani. A Fidesz sosem lett volna képes egységes nagy domináns párttá válni, ha az MSZP erre képes lett volna.

Az olvasóban felmerülhet persze a kérdés: egyáltalán miért van „szükség” a magyar politikában domináns pártra. Erre a kérdésre részletekben menő választ egy másik tanulmányban adok (Csizmadia, 2018). Most csak annyit, hogy a domináns párt mai újramegjelenése egy *permanens társadalmi állapot* fennmaradásával van összefüggésben, amelynek két jellemzője az ország viszonylagos elzártsága a nemzetközi környezettől és a nagy társadalmi csoportok bizonytalansága és a kapitalizmus rendjéhez való alkalmazkodásképtelensége. Egyiket sem úgy említem, mint negatívumot, hanem mint történelmi sajátosságot. Ezzel azt is mondom: más országokban egészen másfajta körülmények határozzák meg a pártosodást. Az tehát, hogy Magyarországon újra létrejöhetett egy „öröknek tűnő” kormánypárt így semmiképp sem egy *általános* kelet-közép-európai tendencia kifejeződése, hanem a magyar politika- és társadalomtörténet sajátosságaiból adódó *egyedi* példa. Sem túl-, sem alábecsülni nem kell. Ha pedig eljutunk oda, hogy nagyjából értjük, miért lett a Fideszből az, ami (és ez hogyan függ össze fontos társadalmi tényezőkkel), akkor talán jobban értjük a Fidesszel szembeni mai ellenzéki (ellenállás) ugyancsak a magyar történelemben gyökerező mintáját. A kör egyelőre itt zárul be: a nyitott jellegű magyar rendszerváltásból

a magyar történelem mélyrétegei támadnak fel. A feladat adott: a jelenkort ebben a történeti kontextusban kell néznünk, és újraértelmeznünk.

Irodalom

Berman, Sheri (2007): How Democracies Emerge? Lessons from Europe. *Journal of Democracy*. January, 28-41.

Bibó István (1986): A magyar demokrácia válsága. In.: Vida István szerk.: Válogatott tanulmányok 1945-1948. II. kötet. Magvető Kiadó, 13-80.

Csigó Péter (1997): A Bokros-csomag jelentősége a politikai diskurzusban. *Politikatudományi szemle*, 4. 27-58.

Csizmadia Ervin (1995): A magyar demokratikus ellenzék, I-II-III. T-Twins Kiadó.

Csizmadia Ervin (2015): The Hungarian Democratic Opposition in the 1980's: External and Internal Effects and Resources. *Intersections*. 4. 119-138.

Csizmadia Ervin (2018): Domináns pártok a magyar politikában. *Három korszak (a dualizmus, a Horthy-korszak és napjaink) pártfejlődésének összehasonlítása*. MTA PTI- Napvilág Kiadó (megjelenés előtt).

Fukuyama, Francis (1989): The End of History? *National Interest*. Summer. 1-18.

Filippov Gábor (2018): A hibrid ellenforradalom kora. 24.hu: <https://24.hu/belfold/2018/07/31/filippov-gabor-a-hibrid-ellenforradalom-kora/> Letöltés: 2018. szeptember 8.

Gans-Morse, Jordan (2004): Searching for Transitologists: Contemporary Theories of Post-Communist Transitions and the Myth of a Dominant Paradigm. *Post-soviet Affairs*, 4. 320-349.

Helms, Ludger (2009): *Parliamentary Opposition in Old and New Democracies*. Routledge.

Higley, John – Burton, Michael (2006): *Elite Foundations of Liberal Democracy*. Rowman and Littlefield Publishers.

Humlabaek, Carsten (2010): Party Attitudes Towards the Authoritarian Past in Spanish Democracy. *South European Society and Politics*, September, 413-428.

Kis János (1992): Gondolatok a közeljövőről. *Magyar Hírlap*, december 24.

Kis János (1994/a): A rendszerváltást lezáró alkotmány. *Népszabadság*, augusztus 19.

Kis János (1994/b): Politika és liberalizmus. Interjú, *Beszélő*, augusztus 18.

Körösenyi András szerk. (2015): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Osiris - MTA-TK, PTI.

Krastev, Ivan (2014): From Politics to Protest. *The Journal of Democracy*, October, 5-19.

Löffler Tibor (2000): „Két pogány közt egy hazáért”. *Politikai konfliktusok gyökerei a Fidesz-MPP programjaiban. Politikatudományi szemle*, 3-4. 215-226.

Mándi Tibor (2000): A „harmadik út” rövid tündöklése. *Századvég*, 5. 27-67.

Mannheim, Karl (1996): Lehet-e a politika tudomány? In: *Ideológia és utópia*. Atlantisz Kiadó. 129-137.

Ripp Zoltán (2003): Szociáldemokrácia a rendszerváltás után. *Mozgó Világ*, július. Ez csak online van fenn, s ott nincs oldalszám.

Tellér Gyula (1996): A három részmagyarország. *Századvég*, 1. 52-66.

Torres, Pedro Ruiz (2006): A történelem politikai felhasználásai Spanyolországban. In: *A múlt politikai felhasználásai*. Szerkesztette: Francois Hartog- Jacques Revel. L'Harmattan Kiadó.

Tóth Csaba (2001): A magyar pártrendszer fejlődésének fő iránya. *Politikatudományi Szemle*, 3. 81-104.

Tóth Csaba - Török Gábor (2014): Az új pártrendszer. In: Tóth István György, Kolosi Tamás (szerk.): *Társadalmi riport 2014*. Budapest: TÁRKI, 519-539.